

En kontroversiell klassiker

Jon Wittrock

Carl Schmitts kompakta essä *Der Begriff des Politischen*, eller *Det politiska som begrepp*, utkom 1932 och har blivit berömd för sin kärnfulla huvudtes: att *det politiska*, den farliga, kokande kärna som genomströmmar mänskligt samliv, inklusive men inte uteslutande det vi kallar "politik", karakteriseras av skillnaden mellan *vän* och *fiende*. "Varje religiös, moralisk, ekonomisk, etnisk eller annan motsättning", skriver Schmitt, "förvandlas till en politisk motsättning om den är stark nog att dela upp människor i vänner respektive fiender."¹

En provocerande tes. En farlig tes. 1932 är som bekant inte vilket årtal som helst. Bättre blir det inte av att Schmitt kom att legitimera Hitlers maktövertagande. Att Schmitt hos många fått dåligt rykte överraskar alltså inte. Likväl hävdade Schmitt själv efter kriget att han aldrig varit övertygad nazist – men att han var en tänkare som fann inspiration hos reaktionära teoretiker och som hyste grava misstankar gällande demokratins förmåga att upprätthålla fred och stabilitet står bortom rimligt tvivel.

Debatten kring Schmitts roll i Nazityskland handlar inte om huruvida Schmitt var ett oskyldigt offer som motvilligt tvingades stödja den nya regimen eller inte – han stöttade öppet och entusiastiskt Tredje Riket och hade inget emot att engagera sig i antisemitiska attacker på judiska tänkare och deras verk. Frågan är snarare i vilken utsträckning Schmitt faktiskt höll med nazisterna, eller om han snarare "bara" var en fascistoid reaktionär, eller kanske till och med en konservativ kristen tänkare, vars antisemitism var grundad i katolicism snarare än rasbiologi. Kanske var Schmitt ytterst en auktoritär opportunist som inte alltid var en lysande ränksmidare? Nazisternas maktövertagande kom hur som helst att flytta Schmitt längre från, inte närmare, maktens och den intellektuella debattens centrum och inom den vittförgrenade nazistiska rörelsen fanns många som var nog så misstänksamma mot Schmitt, som bara en kort tid före Weimarrepublikens fall försökt bistå dess sista ledare med råd.

Efter kriget blev Schmitt en perifer figur och för många helt enkelt *persona non grata*, men hans intellektuella inflytande levde kvar och har vuxit kraftigt de senaste decennierna. Schmitt har blivit en postum gigant och även de som

1 Carl Schmitt, *Det politiska som begrepp* (Göteborg: Daidalos: 2010), s. 56.

ogillar både hans tänkande och hans politiska gärningar kan erkänna att han ofta är en skarp och klarsynt kritiker av den liberala demokratins dilemma.

Vad är då så speciellt med *Der Begriff des Politischen* och den tes texten framför? Schmitt skriver inte om privata, utan om offentliga fiender. Det handlar inte om personkonflikter, utan om konflikter mellan grupper av människor, som ytterst kan utmyнна i dödligt våld: "Konkurrenter eller motståndare i allmänhet", skriver Schmitt, "är alltså inga fiender, inte heller den personliga antagonisten som man känner motvilja eller hat mot."² Med andra ord behöver "En politisk fiende", enligt Schmitt, "inte vara moraliskt ond eller estetiskt ful. Han behöver inte uppträda som ekonomisk konkurrent, utan det kan rentav vara fördelaktigt att göra affärer med honom."³

En kritiker kan förstås invända att det politiska inte alls primärt är en fråga om vän eller fiende, utan snarare, som Aristoteles menar, om samordnat handlande, om förmågan att i samspel med andra bygga samhällen. Eller kanske mer allmänt en fråga om makt och motstånd. Eller så kanske kritikern kan invända att det politiska varken är ett objekt eller en organism, utan bara ett mångtydigt begrepp, som saknar en entydig kärna.

Ett annat problem är att Schmitt verkar blanda samman olika former av fiendskap: å ena sidan är den politiska fienden, som vi sett, enligt Schmitt en *offentlig* fiende, å andra sidan skriver han att "Var och en måste själv avgöra om det faktum att motparten i den aktuella konflikten är annorlunda innebär en negation av den egna existensformen och därför måste avvärjas eller bekämpas för att bevara det egna sättet att leva."⁴ Det verkar direkt motsäga idén om den offentliga fienden, vars status "var och en" knappast kan avgöra. Det är också oklart i vilken utsträckning fienden hotar vår fysiska existens, våra politiska och andra institutioner, eller i vidare mening vår "existensform", vårt "sätt att leva" – den politiska fienden är, skriver Schmitt, "helt enkelt den andre, främlingen, och det ligger i hans natur att på ett särskilt eftertryckligt sätt vara något existentiellt annorlunda och främmande, vilket i extremfall kan leda till konflikter."⁵ Måste offentliga fiender alltid "på ett särskilt eftertryckligt sätt vara något existentiellt annorlunda och främmande"? Är det inte snarare så att just den *politiska* fienden kan vara den existentiellt närmaste, medan den politiska vännen kan vara en främling?

Likväl har många funnit Schmitts ansats fruktbar. Betoningen av det politiska som någonting som kan bryta fram egentligen var som helst, medför en blick som inte nödvändigtvis binder *politiska* frågor till det vi i dagligt tal kallar *politik* – och de intressantaste frågorna behöver inte vara de som debatteras.

2 Ibid. 48.

3 Ibid. 46.

4 Ibid. 47.

5 Ibid. 46.

Centrala frågor kan tvärtom *avpolitiseras* – ännu ett Schmittianskt begrepp som senare teoretiker funnit fruktbart.

Frågor kan avpolitiseras – föras bort från de politiska konflikternas agendor och arenor – på flera olika sätt. Vissa frågor kan helt enkelt beskrivas som rent ”tekniska”, eller av en sådan art att det finns givna lösningar som svarar mot ett ”gemensamt intresse”.⁶ Vi kan också se mer djupgående processer där vissa begrepp, normer och institutioner politiseras och avpolitiseras över tid. Den liberala demokratin, till exempel, som förvandlats från skällsord till självklart ideal i stora delar av världen. Eller marknadsekonomin, invandringen, miljön, etc. På så sätt kan ”centrala områden”, påpekar Schmitt i en text som publiceras i anslutning till *Det politiska som begrepp*, upprättas och bli till generella utgångspunkter för alla problem som diskuteras – om vi bara löser problemen på den centrala domänen, löser sig andra problem av sig självt.⁷

Schmitt presenterar en skissartad bild över en historisk utveckling i det tidigmoderna och moderna Europa, där sådana centrala områden avlöser varandra. Det viktiga i Schmitts analys är inte hur historiskt korrekt eller detaljerad den är, utan att han väcker själva frågan om hur sådana områden bildas och hur ”de problem som finns på andra områden” kommer att ”lösas på det centrala områdets villkor. De reduceras till sekundära problem som påstås lösa sig automatiskt så fort man lyckats lösa problemen på det centrala området.”⁸

Om vi bara åtgärdar den socioekonomiska ojämlikheten, kommer vi inte längre ha problem rotade i migration och mångkultur. Eller om vi bara främjar tillväxten genom att sänka skatterna, kommer kreativa entreprenörer lösa de globala miljöproblemen. Om vi bara följer den korrekta tolkningen av vissa kanoniska texter – ideologiska, religiösa – så kommer...Etc.

Sådana centrala områden avlöser inte varandra i en entydig historisk rörelse: ”Tvärtom”, menar Schmitt, ”existerar alltid flera olika, redan passerade stadier parallellt med varandra. Personer från samma tid och samma land, från samma familj rentav, lever sida vid sida men i olika stadier.”⁹ Även om de allra flesta accepterar exempelvis den liberala demokratin, det sekulära samhället, eller marknadsekonomin, finns likväl grupper som ivrigt debatterar vilket mer eller mindre radikalt eller esoteriskt alternativ som ska efterträda dessa etablerade ordningar.

Vissa frågor avpolitiseras alltså eftersom svaren på dem ses som givna. Andra, däremot, kan försvinna från agendan helt enkelt för att de allra flesta saknar intresse för dem, även om de tidigare varit helt centrala för offentliga

6 Ibid. 41.

7 Carl Schmitt, ”Neutraliseringens och avpolitiseringsens tidsålder”, i *Det politiska som begrepp* (Göteborg: Daidalos: 2010), s. 97-111.

8 Ibid. 103.

9 Ibid. 99.

konflikter. Exempelvis är det relativt få människor i dagens Sverige som är ivrigt engagerade i de politiska följderna av relationerna mellan katolska och protestantiska kyrkor och teologiska tolkningar; något som under vissa historiska epoker naturligtvis varit en oerhört central fråga.

Den moderna politiska historien kan ur detta perspektiv betraktas som processer av politisering och avpolitisering. Kring de centrala domäner som politiseras öppnar sig sedan konfliktlinjer – i parlamentariska debatter, i media, kring köksbord och på nätföra – kring vilka politiska partier kan gruppera sig. Politiska konflikter berör inte minst gränserna för det politiska.

Schmitts teori om det politiska är alltså inte så endimensionell som det först kan verka. Han beskriver i själva verket flera olika sorters rörelser. För det första offentligt proklamerade uppdelningar i vänner och fiender, upprättandet av dikotomier i ett försök att rikta våld i vissa riktningar. Den domän där politiska ledare, men även exempelvis terrorister och gerillakrigare, deklarerar vem som är vän och vem som är fiende. Sådana förklaringar kan alltså upprätthålla men också gå på tvärs med etablerade uppdelningar. För det andra rörelser av politisering och avpolitisering, där vissa frågor lyfts upp på agendan och blir föremål för offentliga konflikter, medan andra sjunker undan, försvinner ur det offentliga ljuset och undandras ifrågasättande och konflikt.

Der Begriff des Politischen förblir ett centralt verk i Schmitts gärning, som både samlar temata han sysselsatt sig med innan han skrev den och pekar framåt mot sådant han kom att utveckla under kommande år och decennier. Schmitts verk bildar tillsammans ett vittförgrenat nät av rottrådar, som letat sig in i andra tänkares verk och pekar från hans tid mot vår egen och framtiden. Hans idéer om den politiska teologin ekar i samtiden, hans konfliktorienterade syn på det politiska har inspirerat exempelvis Chantal Mouffe i hennes egen kritik och analys av liberalism och populism, hans syn på suveränitet och undantagstillstånd ligger till grund för en väldig debatt, bland annat med utgångspunkt i Giorgio Agambens verk, hans tankar kring partisaner och stora rum pekar fram mot senare ansatser som exempelvis Mary Kaldors begrepp om nya krig och hans beskrivning av den politiska romantikens ”immanenta occasionalism” påminner inte så lite om exempelvis Zygmunt Baumanns kritik av den pointillistiska tidens fragmenterade politik.

Schmitts skrifter under Weimartiden behandlar ämnen som är brännande aktuella i vår egen tid. Den starka suveränen som upphäver rättsordningen för att bevara den, folksamlingens acklamation eller avstyrkande utrop som demokratin ”urfenomen”, demokratin som primärt en fråga om identiteten mellan styrande och styrda, snarare än vissa institutionella mekanismer, eller folkets tänkta position ovanför, inuti och vid sidan av den konstitutionella ordningen, där många ser en fara i hur kanalerna från folkvilja till politiska beslut tunnas ut eller övertrumfas av andra kanaler för inflytande – allt detta är temata som

Schmitt berörde på tjugo- och trettio-talen, och som nu används för att förstå vår egen samtid och dess dilemman.

Givetvis har många analyserat Donald Trumps entré på den politiska arenan och efterföljande och för många chockartade valseger med hänvisning till Schmitts tankar kring den starka suveräna makten och idéer om demokratin som fundamentalt en fråga om identiteten mellan styrande och styrda, där en demokratisk diktator kan förverkliga folkviljan utan att köra fast i långdragna förhandlingar eller urblekta kompromisser. Även Xi Jinpings mer nationalistiska och auktoritära inriktning i Kina har både analyserats och legitimerats med hjälp av Carl Schmitts begreppsvärld. Schmitt förblir, på gott och ont, aktuell i vår egen tid.

Som ingång till Schmitts provocerande, tankeväckande verk fungerar *Det politiska som begrepp* fortfarande utmärkt, men läst i isolering riskerar den att tolkas på ett alltför enahanda sätt, särskilt om vi inte uppmärksammar dess interna motsättningar och oklarheter.

KLASSIKERN: Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen, mit einer Rede über das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen, neu herausgegeben von Carl Schmitt*. München und Leipzig: Duncker und Humblot, 1932; översatt av Svenja Hums som *Det politiska som begrepp*. Göteborg: Daidalos, 2010.